

Vossen: weren, schieten of tolereren?

Voorbeeld: het Zwanenwater

ROLF ROOS

Roofdieren aan het eind van voedselketens zijn voor natuurliefhebbers belangrijke signalen voor de kwaliteit van een gebied. Voor de natuurbescherming in Nederland is na de teloorgang van de otter het herstel van veel roofvogels zoals havik en buizerd en uitbreiding van boomkruipers een opsteker. Maar welke positie kiezen zij bij het opduiken van vossen, de behendige, maar weinig selectieve alleseters? Voor de liefhebbers van natuurlijke processen in grote terreinen is de vos een kroon op het werk (al zouden ze liever ook wolf of lynx zien verschijnen). Voor beheerders van kleinere reservaten, weidevogelbeschermers en beheerders van kwetsbare koloniebroeders vormt de vestiging van vossen een probleem. En niet zo'n kleintje ook.

Toen in de loop van de tachtiger jaren Natuurmonumenten besloot om vossen gaan bejagen ter bescherming van de lepelaars, broedde ca 25% van de Nederlandse lepelaars in het Zwanenwater. Op dat moment was de lepelaar de doorslaggevende soort om de vossenstand te reduceren. Maar Wim Klomp, vanaf de verwerving van het Zwanenwater door Natuurmonumenten in 1972 beheerder van het 600 hectare grote terrein, is er stellig van overtuigd dat de invloed van dit roofdier verder strekt dan een lager broedsucces bij de lepelaars. In zijn kantoortje te Callantsoog komen de broedvogel-inventarisaties ter tafel.

'Het Zwanenwater is in vergelijking tot andere duingebieden uitzonderlijk rijk aan vogels die op of net onder de grond broeden. We hebben hier kolonies meeuwen en lepelaars, tapuiten en wulpen en vele andere vogelsoorten die door hun broedgedrag een vrij eenvoudige prooi vormen voor vossen'. En als gevolg van zijn beheer stelt

hij niet zonder voldoening: 'We zijn vrijwel de enige club die nog meeuwen heeft broeden in de vastelandsduinen. Elders, zoals bij Schoorl en Meijndel, zijn ze verdwenen. Zonder faunabeheer gericht op verlaging van de vossenstand zouden we onze eigen doelen voor dit terrein nooit bereiken. Zonder faunabeheer zal de kolonie lepelaars hier verdwijnen'.

Effecten

Het effect van een roofdier op zijn prooi is echter zelden een eenduidige aangelegenheid. In het zuidelijker gelegen Noord-Hollands Duinreservaat betoogt beheersadviseur Rienk Slings (*) dat de grote grondbroeders (wilde eend, bergeend, fazant, wulp en holenduif) het in het kalkrijke zuiden tussen Wijk aan Zee en Egmond het qua aantallen broedvogels 'gemiddeld' heel redelijk doen. Wel is de wulp een zorgkindje.

In dit reservaat wordt de vossen geen duimbreed in de weg gelegd. Ogenscheinlijk zonder veel effect. Alleen in het kalkarme duinterrein bij Bergen (dat meer op de droge duingedeeltes bij het Zwanenwater lijkt) is de trend van de grote grondbroeders negatief, mede door het wegvagen van de kolonie stormmeeuwen ter plekke.

Buiten de duinen deden Rob Bijlsma en Maria Quist onderzoek in het Drentse Fochteloërveen en concludeerden dat 'de wisselingen in broedvogelaantallen niet zonder meer kunnen worden gekoppeld aan predatie door vossen, om de eenvoudige reden dat predatie slechts een van de vele factoren is die invloed kunnen uitoefenen op prooidieraantallen.' Om vervolgens te wijzen op het tanende voedselaanbod voor o.a. grutto en wulp in het landbouwgebied, een situatie die eveneens van toepassing is op de duinwulpen van Noord-Holland die immers grotendeels in het groene achterland aan hun trekken moeten komen. Of is de situatie in het Zwanenwater nu zo heel anders?

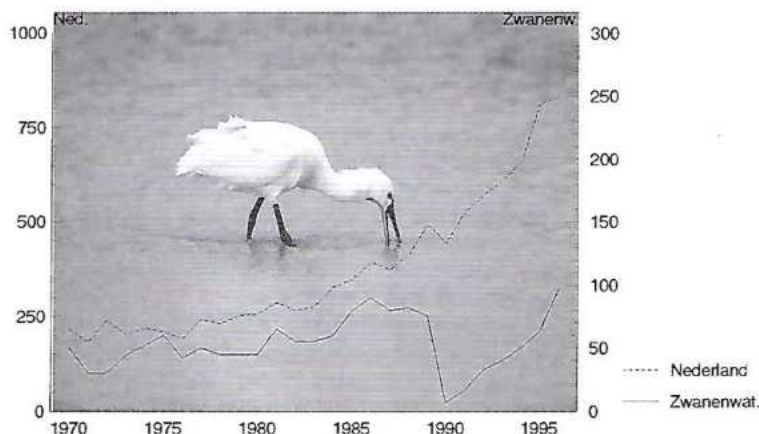
Zwanenwater of Zwanenbos

Op deze vraag antwoordt Klomp in positieve zin. Het Zwanenwater is een verhaal apart omdat er eeuwenlang geen vossen waren en de waterhuishouding er voor veel vogels optimaal is. Samen met de Waddeneilanden behoren de duinen van Voorne en het Zwanenwater tot de meest ongeschonden en soortenrijke duinecosystemen van Nederland. Zowel op het kalkrijke Voorne als in het kalkarme Zwanenwater is van drinkwaterwinning nimmer sprake geweest. Er liggen vele vochtige valleien en enkele duinmeren met hoge dichtheden aan broedvogels. Volgens het be-

De vos wordt in het gehele land intensief bejaagd (foto: Fred Hess).

Lepelaars in Zwanenwater

Mede door de predatie in het Zwanenwater door vossen week de lepelaar uit naar onder meer het Waddengebied. De kolonies op de Waddeneilanden gedijen goed (foto: Frits van Daalen).

Grafiek: Lepelaars in het Zwanenwater (grafiek: Cees de Vries, Vereniging Natuurmonumenten)

heersplan van Natuurmonumenten zijn door een scala van beheersmaatregelen de natuurwaarden bovendien nog sterk bevorderd. Wellicht jammer voor liefhebbers van pure natuur die naar de jungle verlangen: in het Zwanenwater wogen tot nu toe de aspecten 'verscheidenheid' en 'zeldzaamheid' wat zwaarder dan de natuurlijke ontwikkeling. Dus werden dichtgegroeide rietlanden, duinvalleien en oude weilanden open gemaaid, met als gevolg een opleving van orchideeën, zeldzame zeggesoorten en weidevogels. Zonder natuurbeheer was de natuurlijke variatie, het gevolg van een geschakeerd en doorgaans schoon milieu, een stuk lager geweest. Wim Klomp onderstreept dat in een volledig natuurlijk kustlandschap, waar de dynamiek van wind en getij voor versterving van het duin zorgt, de beheerder het eenvoudiger heeft. Wanneer het landschap zich spontaan verjongt hoeft de beheerder niet met selectieve ingrepen als kappen, maaien en beweiden de variatie op peil te houden. Maar kustvastlegging en ook milieuvervuiling hebben een diepgaande nivellerende invloed. 'Zonder natuurbeheer wordt het Zwanenwater een tamelijk uniform gebied met wilgenbos en eikenbos: het Zwanenbos. Ik vraag me af of Natuurmonumenten het zich kan permitteren om vele Rode Lijstsoorten die hier voorkomen uit het gebied te laten verdwijnen.' Als eerste duinbeheerder in ons land begon Wim Klomp met het inscharen van koeien en paarden om vergrassing als gevolg van luchtvervuiling tegen te gaan. Het oprukkend gras is zo deels tot

De vos maakt veel tongen los (foto: Fred Hess).

staan gebracht en de struweelvorming is ingeperkt. Meer fourgareergebied voor de wulp en andere vogels van het open duinlandschap was hiervan het rechtstreeks resultaat.

Naast dit vegetatiebeheer wordt de waterstand zo nodig gereguleerd waardoor grote fluctuaties achterwege blijven. De recreatiedruk is na een periode van wildgroei in de zestiger jaren fors teruggebracht. Recreatiejacht waaronder de vogelstand had te leiden is gestopt.

Geen wonder dat in de eerste jaren na verwerving door Natuurmonumenten door de toegenomen rust de stand van vele broedvogels zich buitengewoon gunstig ontwikkelde. De lepelaars, eens symbool van de aankoopactie van Natuurmonumenten in de zeventiger jaren, deden het na de dip ten gevolge van landbouwgif in de zestiger jaren weer uitstekend. Zelfs otters hielden hier lang stand, pas na 1986 ontbreken waarnemingen.

Weren of schieten

In zijn botanisch en ornithologisch paradijs volgde Wim Klomp de eerste sporen van vossen nauwgezet. In 1977 zag hij de eerste vos rondscharrelen in de kokmeeuwenkolonie, waar ook lepelaars broedden.

De vos doodde veel pullen van kapmeuwen, maar de lepelaars werden aanvankelijk met rust gelaten. Wim Klomp: 'De vos kreeg eerst het voordeel van de twijfel: een vos hoort toch in een min of meer natuurlijk systeem thuis. En in de eerste jaren na 1977 trad slechts op kleine schaal predatie op late legfels op. Omdat laatgeboren lepelaarjongen als minder kansrijk worden beschouwd, grepen we aanvankelijk niet in.'

Toen de predatie grotere vormen aannam werd in 1981 aanvankelijk niet voor afschot gekozen maar voor een raster. Dit functioneerde echter niet voldoende. De grote kolonie van lepelaars viel mede door de predatie uiteen in vele kleintjes. Vanaf 1983 vestigden zich 60 paar buiten het raster in één van de meer ontoegankelijke moerassen van het terrein. Inrastering was daar fysiek onmogelijk. De algemeen verzuiming was: 'zie je wel, de natuur kan toch haar eigen boontjes doppen.' Tot 1986 breidde de kolonie zich uit tot 103 paar. Maar in 1987 volgde een drama. Op het moment dat de kolonie 82 nesten telde werden op 50 nesten alle jongen en eieren dood- of stukgebeten. Op de overige nesten waren de jongen min of meer vliegvlug en ontsprongen zo de dans.

In overleg met het hoofdkantoor van Natuurmonumenten werd daarna tot afschot besloten. Dat had niet onmiddellijk het gewenste effect. De lepelaars zwierven door het Zwanenwater op zoek naar veilige broedgelegenheden. 1988 was weer een succesjaar, maar in 1989 kwamen slechts 7 jongen groot uit 70 broedsels. In hetzelfde jaar waren 4 paar lepelaars ongestoord gaan broeden op een eiland. Klomp: 'Onze hoop dat de overige vogels ook daar zouden neerstrijken kwam uit. Aan de rand van het eiland dat het dichtst bij de oever ligt kwam een nieuw raster.'

Vriend en vijand is het over het effect van vossen op koloniebroeders eigenlijk wel eens: de meeste meeuwensoorten die niet in bomen of op daken broeden en lepelaars worden soms tot 100% van hun nageslacht ontdaan. 'Dan is het nog maar de vraag of je moet ingrijpen, maar met het oog op het internationaal belang van de lepelaars was de keuze toentertijd klip en klaar.'

Voor vangkooien zijn vossen te zeer op hun hoede. Een andere optie, het met een speciale vergunning gebruiken van een 'gestopte strik', waarbij een dier zich niet verstikt maar alleen vast komt te zitten, kon niet worden toegepast in verband met de eventuele laatste otter. Ook de mogelijkheid om de lepelaars in de bomen te laten broeden (wat ze o.a. in Spanje veel doen) werd afgetast. In geschikte bomen hing de beheerder kunstnesten en een tweekant kunststof loklepelaars. Maar tevergeefs. Tenslotte werd gekozen voor twee sporen: inrastering van de kolonie lepelaars en afschot van vossen. Klomps motto: 'willen we effect sorteren dan moeten we het de vos tijdens de broedtijd zo moeilijk mogelijk maken.' In nazomer en herfst vindt geen afschot plaats.

Andere koloniebroeders zoals zilverbreeuw, kleine mantelmeeuw en, in mindere mate, stormmeeuw weten zich sindsdien te herstellen. Getallen over het broedsucces voor en na de komst van vossen ontbreken evenwel.

De argumenten pro en contra

Bezwaren tegen de jacht in het Zwanenwater zijn velerlei. Veel gehoorde argumenten zijn afkomstig van:

- dierenliefhebbers: het dierenleed is niet te verdedigen, doden is onethisch, de jachttechniek is bloedderig;
- jungleliefhebbers: men is principieel tegen elke vorm van faunabeheer of vegetatiebeheer; natuur moet zijn gang kunnen gaan;
- sommige wetenschappers: er zijn, met uitzondering van een effect op kolonies, niet voldoende bewijzen om aan de vos een belangrijk effect op broedvogels toe te schrijven;
- andere natuurbeheerders: de maatregel is niet effectief door te weinig afschot en door immigratie en natuurlijke aanwas van vossen elders; het beoogde doel (bescherming van kolonies & grondbroeders) is daardoor onhaalbaar; afschieten is dweilen met de kraan open;
- andere natuurbeheerders: afschot kost geld en geeft veel negatieve publiciteit;
- landelijke natuurbeschermers: voor sommige te beschermen soorten is elders genoeg ruimte of gaat het in Nederland redelijk goed.

Wim Klomp reageert laconiek: 'ze hebben allemaal in zekere zin gelijk en ik vind het persoonlijk ook jammer dat jacht nodig is. Maar Natuurmonu-

menten heeft in zijn ogen een afgewogen pakket aan beheersmaatregelen gekozen in dit gebied. En faunabeheer onderscheidt zich niet principieel van andere vormen van beheer zoals begrazen of maaien of je waterstand reguleren. Elke beheersvorm leidt tot bevorderen van bepaalde soorten, ook een 'niets doen beheer'. Elke keuze is volgens Klomp ook pijnlijk, populair gezegd: er vallen altijd slachtoffers. 'Wie schone handen wil houden moet van achter zijn bureau maar een mooie visie opschrijven.'

Klomp beklemtoont dat elke beheersvorm continue toepassing vereist, anders heb je geen enkel zicht op het beoogde resultaat. En pas na de bij Natuurmonumenten gangbare 'beheerevaluatie' kan heroverweging volgen, vooral wanneer sprake is van het formuleren van een nieuw beheerplan (eens in de 10-15 jaar). Thans prevaleert het behoud van lepelaars boven andere opties.

Over de effectiviteit van afschot en inrastering zegt Klomp: 'Zonder beschermende maatregelen is het broedsucces bij lepelaars nul. Bovendien zie je hier weer wulpen en kieviten met pullen lopen en dat hebben we een tijd lang niet gehad.'

Ook uit onderzoek van Jaap Mulder in de tachtiger jaren in het Noordhollands Duinreservaat was een effect op wulpen (en fazanten) bekend, maar, aldus Mulder in 1988: 'uit de verzamelde gegevens kan niet worden geconcludeerd of aannemelijk gemaakt dat predatie door vossen tot achteruitgang van de stand van bodembroeders leidt.' Wim Klomp hierover: 'Jaap heeft het correct geformuleerd; wat hij vond gold echter binnen zijn onderzoeksperiode en in zijn terrein, dat in die jaren bovendien nog buitengewoon konijnenrijk was en blootstond aan stropenrij waardoor de vossenstand wellicht lager was dan de natuurlijke.'

Klomp vermoedt dat wanneer de konijnenstand inzakt, de vos van zijn favoriete menu overstapt op grondbroeders: weidevogels en een heel scala van typische duinvogels zoals de tapuit, bergeend en aan water gebonden soorten zoals eendesoorten.

Weidevogels

Voor al de laatste jaren zijn er veel signalen dat vossen de legsel van weidevogels fors prederen, maar hardere bewijzen dan verspreide waarnemingen zijn er nauwelijks. Weidevogelonderzoeker Beintema meldt in zijn standaardwerk (Ecologische Atlas van de Nederlandse weidevogels, 1995) met grote zekerheid dat vossen weidevogels verdrijven zonder dit met getallen of verwijzingen te staven.

De tanende weidevogelstand wordt het hardst bedreurd door al die vogelaars die met nestbescherming en voorlichting aan boeren het afnemend vogeltij in vele Noordhollandse polders hebben weten te keren. Nu wil het geval dat in het zuidelijker gelegen Noordhollands Duinreservaat een beheerstrategie gericht op 'nagenoeg natuurlijk landschap' is gekozen: natuurlijke processen krijgen waar mogelijk de vrije teugel. Dit betekent evenwel dat de natuurlijke aanwas van vossen zich vooral buiten het duin richting polder zal verspreiden, omdat binnen het duin de ruimte tussen territoriale mannetjes (samen met een of twee vrouwtjes) is verdeeld.

In het Zwanenwater is Wim Klomp overtuigd van een intensieve invloed van vossen op vele grondbroeders. Naast koloniebroeders gaat het om een groep weidevogels die van nature in vochtiger

Vos in de Kennemerduinen (foto: Henk Harmsen)

Hoewel uit onderzoek blijkt dat het grootste deel van het vossenmenu uit konijnen bestaat, worden ook grondbroeders, zoals fazanten, niet versmaad (foto naar diorama: Henk Wijkhuizen).

duingedeeltes wonen, grondbroeders van droge duinterreinen (tapuit, kauw, bergeend) en soorten van natte gedeeltes (eenden en andere moerasvogels zoals waterral). De getallen in het Zwanenwater geven een aanwijzing voor een rol van de vos: voor een aantal soorten grondbroeders kent het aantalsverloop een slingerend standaardpatroon: toename na instelling van het natuurbeheer in de zeventiger jaren, afname na komst vos in de tachtiger jaren, herstel na afschot en inrastering in de negentiger jaren. Bij de weidevogels in het Zwanenwater geldt dat in sterke mate voor kievit, tureluur en wulp. Dit patroon lijkt ook herkenbaar bij o.a. tapuit, bergeend, kauw, tafeleend en wilde eend.

Uitzonderingen

Het zou echter geen natuur zijn als er geen uitzonderingen waren. Er zijn soorten die zich - vos of geen vos - weten uit te breiden zoals de grauwe gans en de brandgans. Ook de roerdomp is alle landelijke trends ten spijt de laatste jaren toegenomen, wat volgens Klomp een gevolg is van het helder

worden van het water in de meertjes waardoor weer op zicht kan worden gejaagd.

De 'bewijsvoering' ten nadele van de vos is in afnemende mate belastend in de reeks koloniebrouwers - grote grondbroeders incl. weidevogels - kleine grondbroeders - moerasvogels. Zo'n patroon van predatie lijkt gebiedspecifiek. Zo vallen eenden in de Amsterdamse Waterleidingduinen die langs rechte kanaaltjes broeden waarschijnlijk veel vaker aan de vos ten prooi dan in het Zwanenwater waar grillige landschapsstructuren meer dekking verschaffen.

De toekomst? Gewoon doorgaan, vindt Klomp en op basis van onderzoeksgegevens beslissen of je deze beheerstrategie voortzet. En kijken wat de natuur zelf doet. 'Je hebt dieren die hun gedrag aanpassen: ze verkassen of worden schuwer. Sommige soorten zoals de wulp lijken star in hun gedrag. Zelfs als jaarlijks hun pullen worden weggegeten kiezen ze jaarlijks hetzelfde broedterrito-rium. Wat ik wel betreurt is dat veel dieren meer 'sneaky' zijn dan vroeger, je krijgt ze minder goed te zien.'

Over de inspanning om vossen te weren is Klomp kort. 'Om een goede vakman uit onze gelederen het afschot te laten verzorgen kost mij geen moeite. Ander beheerswerk, natuurontwikkeling aan de duinzoom, de papierwinkel en voorlichting aan het publiek vergen mijn tijd, niet het faunabeheer.'

'Bij Callantsoog zit in het kleine Kooibos (20ha) een burcht en we zien regelmatig een vos over het bollenland richting Zwanenwater gaan. Zo'n bosje en het omringend bollenland kan een groep vossen niet voeden. Die komen bij ons bijtanken. 'Ja, het is dweilen met de kraan open, maar ook dat geldt voor elke vorm van ingrijpen. Zonder continuïteit in beheer is het gauw gebeurd. En alles is tijdelijk nietwaar?'

drs. R. Roos is free-lance ecooloog.

* Slings, R. 1996: De broedvogels van het Noordhollands Duinreservaat in 1995. De Winterkoning 31 (3): 71-85.

Het Zwanenwater ten zuiden van Callantsoog (foto: Flying Focus).